

MORDOVIN MAXIM

Egy négy évszázados bűntény nyomában*

A napjainkban rendszeresen felbukkanó minőségbiztosítás és márkavédjegy kifejezések igazából nem modern találmányok. Valójában a minőségi termékeket gyártó és abból élő kézművesek, illetve a termékeik utáni adóból jelentősen profitáló, önkormányzattal is bíró városok már a középkortól igyekeztek jelezni a készítés helyét, összekapcsolva a város nevét és a minőséget. Legfontosabb ez a jelentősebb exportáruk esetében volt, amelyeknek legnagyobb tömegű – és talán a legtávolabb eljutó – csoportja a posztó volt.

A posztógyártás jelentőségét a középkor és a kora újkor folyamán jól jelzi, hogy egész vidékek éltek meg ebből. Sőt, a posztógyártásban részt vevő kézművesek jelentős társadalmi átalakulások elindítói is voltak. A legkorábbi textilgyártó régióknak Flandria tekinthető, olyan jelentős posztócentrumokkal, mint például Ypres, Tournai, Brugge, Arras. A kereskedelmi kapcsolatok nagyságát látványosan jelzi, hogy a XIII. század végétől kezdve termékeik Németországon és Itálián keresztül Magyarországra, sőt az orosz területekre is eljutottak. Ennek egyértelmű írásos és régészeti nyomai egyaránt vannak. A másik ilyen kiemelkedő régió – amely a korszak folyamán jelentőségét végig meg is tartotta – Anglia lett. Ráadásul a reformáció után a szigetország számos, a háború elől menekülő németalföldi kézművest fel is szívott. Megemlíthető még a Német-római Birodalom, illetve Cseh- és Morvaország szerepe is. Ezek főként a középkor végén jelentek meg nagyobb mennyiségben termékeikkel a Magyar Királyság piacain. A német területeken a középkorban több textilgyártó különítendő el: Köln és környéke; Bajorország (Nürnberg, Augsburg, Ulm stb.); illetve a mai Lengyelországhoz tartozó Szilézia, olyan jelentősebb városokkal, mint Boroszló (Wrocław), Haynau (Chojnów), Löwenberg (Lwówek Śląski), Teschen (Cieszyn). Az írott források alapján

* Olvasóink bizonyára ismerik a Se pénz, se posztó! szólást. Ez a végvári harcok idejéből származik, amikor a katonák zsoldot és az öltözékükhöz posztót kaptak. Igaz, ahogy a mondás tartalmazza, néha egyiket sem. Régész szerzőnk felfigyelt rá, hogy négyszáz évvel ezelőtt megjelentek olyan hamis minőségjelző ólomplombák, amelyeket feltehetően a magyarországi török hódoltság területén hamisítottak, és angol posztójegyekként hozták be Magyar Királyság váraiba. Érdekes visszatekinteni, hogy a mai hamis márkajelzéseknek milyen távlatokban voltak már történelmi előzményei. (*A szerk.*)

A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja. A munka az OTKA-PD 115912 pályázat támogatásával készült.

ugyanilyen jól követhető az itáliai posztófajták jelenléte – leginkább Velencéből, de legalábbis velencei közvetítéssel.

A felsorolt textilipari központok mindegyike a XIV–XV. századtól már biztosan élt a márkavédjegy eszközével. Ez annyit jelentett, hogy a háziipari keretekben működő kézművesek termékeit a városi előjárók – az egyes városokban bizonyos idő után külön hivatalba szerveződve – akár több lépcsőben is ellenőrizték. Az ellenőrzési szempontok közül olyanokat kell elsősorban megemlíteni, mint például méret (posztóvég megfelelő hossza és szélessége), szálsűrűség vagy szín, amelyek összességében az adott posztó minőségét határozták meg. Az ellenőrzés folyamán megfelelőnek talált munkafázisokat az érintett posztóvégeken speciális jeggyel jelezték. A XIII. században Németalföldön és a XIV. század első felében Angliában is még viaszpecsétet használtak. De mivel ezek sérülékenyek voltak, legkésőbb az 1270-es évektől kezdtek áttérni az ólombélyegekre. Ezek a minőséget igazoló pecsétet az úgynevezett textilplombák, vagy más elnevezéseiken posztóbárcák, ólomplombák. A munkafázisoktól függően egy-egy posztón legalább két-három, de akár tíz plomba is lehetett. Ezek mind a posztóvég szélére voltak ráhelyezve.

A leggyakoribb plombatípus egy kétrészes szegecshez volt hasonló. Az egyik rész szegecses, míg a másik gyűrűszerű, lapos volt, s a kettőt egy keskeny szalag kapcsolta össze. A plombát úgy helyezték fel, hogy a szalagnál félbehajtották, a szegeccsel átütötték a posztót, majd a végén egy speciális fogóval a két részt összenyomták. Az összenyomásra használt fogó pofáin vésett ábrák voltak, amelyek pozitív, domború lenyomatként megmaradtak a puha ólmon. Az ábra lehetett egyszerűbb mesterjegy, mennyiséget vagy minőségi osztályt jelző szám, illetve a város, esetleg az ország címere. Az ilyen módon jelzett posztóról már a távolabbi országok vásárlói is láthatták, hogy a kínált áru hol készült, és milyen minőségű volt. Ha egy posztóvéget a piacon rőfönként árusították, akkor a vég felbontásakor a szélén lévő plombákat el kellett távolítani. Ez azt jelenti, hogy az plombák megléte azt is igazolta, hogy a vég még bontatlan. A letépett plombák egy részét félretették ólomnyersanyagként, másodlagos felhasználás céljából, más részük pedig szétszóródott: beletaposták a bolt padlójába, a piactér burkolatába, vagy egyszerűen a szemétkerébe kerültek. Ezeket a szétszóródott darabokat szoktuk megtalálni a régészeti ásatásokon.

A távolsági kereskedelem során a végeket bálákba csomagolva szállították. Az ilyen posztó azonosításához léteztek a bálázóplombák, amelyeket a csomagot átkötő kötélre rögzítettek. Ez kevésbé gyakori, de annál jelentő-

sebb típus, ugyanis szállítás közben, a rossz utakon vagy az átpakolásoknál ezek nem ritkán leszakadtak és elvesztek. Ez azonban nem okozott gondot a kereskedőknek, mert a bálákban lévő posztóvégeken még maradtak továbbiak, amelyek önmagukat „minősítették”.

A Magyar Királyságba irányuló textilimport számos kiindulópontja közül a középkor második felétől egyre jobban megnőtt Anglia jelentősége. A viszonylag olcsó, de egyszersmind jó minőségű angol posztó nagyon gyakran szerepel a vámnaplókban, s ismerünk több plombát is, például egy XV. századi Pápáról vagy egy XVI. század elejét Csábrág várából.

A magyar kutatás már az 1960-as években felfigyelt a plombák egy nagyon jellegzetes csoportjára. Az átlagban három-három és fél centiméter átmérőjű korongok ábrázolása kétféle lehetett: angol címer vagy Tudor-rózsa. *Huszár Lajos* az 1960-as években úgy tapasztalta, hogy ezek főként végvárak területéről vagy azok környezetéből kerültek elő. A jelentős kutató ezen kívül számos furcsa jelenségre figyelt fel az ismert plombacsoport vizsgálatakor, elsősorban a minőségükre és az elterjedésükre vonatkozóan. Az elmúlt fél évszázad annyi változást hozott e lelet típus kutatásában, hogy most már jóval több példányt ismerünk az egykori Magyar Királyság területéről, és Európa néhány más pontjáról is. Az új darabok ismeretében *Huszár Lajos* korábbi véleményét kiegészíthetjük, sőt már bátrabb következtetéseket lehet levonni.

Az eddig ismertté vált 93 darab fényében az Angliához köthető plombáknak három típusát tudjuk megkülönböztetni. A Magyarországon előforduló darabok egyik részén egyértelműen felismerhető Anglia Tudor-kori címere, amely *I. Erzsébet* haláláig, vagyis 1603-ig volt használatban. A címet különböző darabokon eltérő módon ábrázolták. A leggyakrabban előforduló megoldásnál a köriratban az angol királyi mottó is olvasható: „HONI SOEIT QVI MAL Y PENSE”. Néha a mottó hibásan vagy hiányosan szerepel. A másik típuson Tudor-rózsa látható, szintén változó minőségben. A legtöbb esetben itt is találkozunk körirattal: „GVILHELMUS ALMANDETE(E)”. Ez szó szerinti fordításban „Német Vilmost” jelent, azonban mindeddig nem sikerült rájönni arra, hogy mit vagy kit takar. Az előző csoporthoz hasonlóan, ennek a plombának is vannak elírt vagy hibás feliratozású változatai. E típus egyik keltezési alapja maga a Tudor-rózsa. A másik segítség a pontosabb datálásnál a harmadik típusból ered. Utóbbi a Kárpát-medencében nem fordul elő. Az ábrázolása ugyancsak Tudor-rózsa, azonos körirattal, mint az előző típusnál, azonban itt évszám is előfordul: 1570 vagy 1583. Az évszámú darabok minden esetben jó minőségűek, hibátlannak tekinthető felirattal.

Végigtekintve a rendelkezésre álló magyarországi darabokat az is feltűnik, hogy e plombáknak csak töredéke szegecses, vagyis olyan, amilyen a posztóvég szélére volt rögzítve. A másik – nagyobb rész – sima, esetleg átfűrt, vagyis biztosan bálazáró funkciójuk volt. A darabok összehasonlítása, és az a tény, hogy Angliában ilyen plomba jelenleg sem ismert, megerősíti Huszár Lajos elképzelését arra vonatkozóan, hogy ezek valójában nem angliai eredetűek. A helyesírási hibák és az egyes darabok címerkidolgozásának rendkívül gyenge színvonala nem minden alap nélkül felveti annak a gyanúját, hogy egy részük korabeli hamisítvány.

Önmagában a hamisítás gyakorlata a posztó vagy a plombák esetében nem lenne újdonság. A középkori Nyugat-Európából a hamisítási esetek elég jól dokumentáltak, és a büntetések kifejezetten súlyosak voltak. Bizonyos esetekben a kevésbé sikeres városokban utánozták a híresebb központok plombáit. Erre az utóbbiak a saját jelzéseik módosításával válaszoltak, amivel általában a problémát le is zárták. Azonban néha nagyobb összefogásra volt szükség, így például Hága város ellen 1465-ben Hansa (az északi városok szövetsége) bojkottba kezdett, mert annak kézművesei Leiden plombáit utánozták. Néha a konfliktusban álló felek között fegyveres összeütközésig fajultak az utánzás vagy hamisítás miatti viták. Nem volt ritka az sem, hogy a városok saját polgárai szegték meg az előírásokat: általában jogosulatlanul pecsételve le az egyes termékeket. Ypres-ben ilyesmiért hétéves száműzetéssel sújtották az elkövetőket. Kölnben azonban a hamis plombák készítésén rajtakapott takácsot a városi tanács máglyahalálra ítélte.

Visszatérve az angliai jellegű plombákra, elsőként az elterjedésükre érdemes kitérni. A 104 darab közül 76 a kora újkori Magyar Királyság területén került elő (beleértve a török hódoltságot is). A maradék lelet meglehetősen nagy szóródást mutat Franciaországtól és Németalföldről, Svédországon, Németországon és Lengyelországon át Oroszorszáig és Ukrajnáig. Ezek szinte kizárólag a Tudor-rózsás típus változatai. A Magyar Királyság területén előforduló típusok mellett, Európában számtalan további, méretben vagy kivitelezésben eltérő angol plombát ismerünk, amelyek többségén megjelenik Anglia címere is. Ezek nagy tömegében a Magyarországról is ismert címeres változatok valószínűleg elvesznek, s emiatt a hazai leletekhez nem ismerünk analógiákat, ellentétben a rendkívül jellegzetes köriratú, Tudor-rózsás példányokkal. A Magyar Királyság határain kívül előkerült Tudor-rózsás plombák legfontosabb jellemzője az, hogy szinte mind évszamosak, miközben Magyarországon egyelőre egyetlenegy ilyen lelet sem ismert. Ki kell térni még arra is, hogy eddig nyolc darab olyan, posztóvégről származó, szegecses

plomba maradt fenn Magyarországon, amelyeknél mindkét oldal kivehető. Ezeknél minden alkalommal az egyik oldalon Tudor-rózsa, míg a másikon az angol címer látható.

A magyarországi darabokon végigtekintve van néhány olyan lelet, amely minőségével és kidolgozottságával kiemelkedik a többi közül. Ilyenek a pápai, érsekújvári, az aranyozott győri és esetleg az egyik budai darab. Ezek egyértelműen mind kiemelkedőbb központok vagy végvárok voltak. A gyengébb kivitelezésű darabok szóródása ezzel szemben rendkívül meglepő képet mutat. A plombák Huszár Lajos korában ismertté vált elterjedése napjainkra alapvetően módosult. Jelenleg kevesebb ilyen leletet ismerünk a végvárok területéről, de annál többet a Délkelet-Alföldről, pontosabban Orosháza környezetéből. Még közelebről megvizsgálva, az is feltűnik, hogy a várakból inkább szegecsesek, míg az Alföldről szinte kizárólag bálázóplombák kerültek elő. Ez olyan képet fest elénk, hogy Békés és Csongrád megyében – valamint valószínűleg a kevésbé kutatott Bács-Kiskunban is, kiegészítve Tolnával és Baranyával – nagy tételekben szállították az angol plombákkal lezárt posztót, miközben a célállomások között olyan helyek szerepeltek, mint például Eger, Szécsény, Buda, Győr, Pápa, Nagyvázsony, Drégely.

A posztó és a végvárok kapcsolata között semmilyen szokatlan dolog nincs, sőt igazából az lenne a logikus, ha minden várban találnánk plombát. A korabeli fizetési gyakorlat ugyanis részben készpénzben, részben pedig posztóban folyt (néha még sóban is). A kiosztott posztó névleges értékétől függött, hogy utána mennyi készpénzt juttattak belőle a katonaságnak. Az utóbbiak nem feltétlenül fordították a posztót közvetlenül magukra, hanem rendszeresen igyekeztek pénzzé tenni a helyi vagy valamely környékbeli piacon.

Miután az eddig kirajzolódó kép azt mutatja, hogy az „angol” posztót leginkább az Alföld és a végvárok közötti útvonalakon szállították, meg kell vizsgálni a feltételezhető kiindulópontokat. A végvárok vagy környezetük a háborús helyzet miatt értelemszerűen nem lehettek a posztógyártás helyszínei. Az útvonal másik végén lévő Körösök vidéke és Körös–Maros köze már annál érdekesebb helyzetet mutat. Az előzmények után már annyira nem is meglepő, hogy ezen a vidéken egy elég fejlett posztógyártási hagyományokkal büszkélkedő területet találunk. A gyulai uradalom posztóipara már a XV. századtól nyomon követhető, a környezetében pedig, leginkább a békési és a simándi uradalmakban, a posztógyártás a XVI. század első felétől vagy inkább a közepétől élénkült meg. Ahogyan csökkent Gyula jelentősége – a végvári szereppel összefüggő terhek miatt –, úgy nőtt előbb Békés, majd Szentetornya szerepe. *Pach Zsigmond Pál* kutatásai nagyon látványosan feltárták,

hogy e vidéken az 1566-os török megszállás nemhogy nem hozott hanyatlást, ellenkezőleg: alatta ugrásszerűen megnőtt a juhállomány (például Szentetornya, Szénás, Dégse), amivel megvolt a posztógyártás számára szükséges nyersanyag. Ezzel párhuzamosan a középkor óta meglévő, a textilkészítéskor használt kallómalmok, a hatalomváltás ellenére továbbra is zavartalanul üzemeltek. A környék magyar lakosságának foglalkozásra utaló nevei (Csapó, Takács) is látványosan jelzik a fellendülő helyi posztógyártást.

Az új adatok fényében már azt látjuk, hogy az Alföld egyik legintenzívebb posztógyártási vidékét a magyarországi végvárakkal összekötő utak mentén került elő a legtöbb angol jellegű bálázóplomba. A Körös–Maros-vidék posztógyártásának fellendülése egybeesett a bemutatott plombák keletkezésével, vagyis az 1570-es évekkel. Megvizsgálva a lelettípus felső korhatárát (1603), az is többé-kevésbé megegyezik a vidék textiliparának végével. Ugyanis a tizenöt éves háborúban, pontosabban 1595–1596-ban a tatár csapatok teljesen letarolták a vidéket, falvak tucatjait törölve el a föld színéről, és alapjaiban rendítve meg a helyi gazdaságot, évszázadokra meghatározva a környék további sorsát.

Egy utolsó mozaikdarab maradt ki eddig az összképből: az évszamos, Tudor-rózsás plombák Európa különböző területeiről. Ebben az esetben azonban nincsenek közvetlen adataink. Itt csak következtetés révén fogalmazódik meg az, hogy minden bizonnyal ezek szolgáltak mintául a hamisított plombákhoz. A csak Magyarországon előforduló típusok az Alföldön található nagyobb mennyiségben, és az egykori Habsburg–Oszmán Birodalom közötti határsáv erősségeiben. A hódoltsági készítmények – eddigi ismereteink szerint – csak nagyon ritkán lépték át a Magyar Királyság határát (például Prostějov, Hmelnick). Mivel pedig a hamisítás gyakorlata több éven vagy akár évtizeden keresztül folyt, így a készítőknél célszerű volt a mintául szolgáló darabokon meglévő évszámot az utánzatokról mellőzniük. Az évszám szerepeltetése a plombákon elméletben a minőségbiztosítást szolgálta, ugyanis feltételezte a pecsételőkészítő eszköz évenkénti cseréjét. Mellőzésével egyszerűen két problémára is megoldást találtak. Egyrészt kevesebb gyanú vetődött fel egy több évvel korábbi mintakép láttán, másrészt pedig ugyanazt az öntőformát hosszabb ideig tudták használni.

Az egész képet még pikánsabbá teszik a rekonstruált folyamat háttérében lévő szereplők. Az 1560-as évek végétől a Gyula és Békés környéki kallómalmok többsége *Szokollu Musztafa* budai pasa tulajdonában volt. A budai vilajet pasájaként Musztafa a magyarországi oszmán hódoltság legfőbb polgári és katonai vezetőjének volt tekinthető. Még néhány egyéb malom tulaj-

donosai *Iljasz* és *Musztafa* gyulai szpáhik, illetve *Ferhád*, a temesvári tímárdefterdár (adószedő) voltak.

Összegezve a feltárt részleteket, úgy tűnik, hogy 1572 után, nagyjából az 1590-es évek közepéig, vagyis majdnem két évtizeden keresztül, a budai pasa tudtával (vagy akár szervezésében), de mindenképpen fedezésével, a Gyula és Békés környéki textilkészítők ráálltak az angliaihoz hasonló posztó gyártására, amelyet utána a Magyar Királyság alsóbb szintű hatóságainak magyar hatóságok közreműködésével a végvári zsoldosoknak juttattak fizetésképpen, drágább angol posztóként számolva el.

IRODALOM

Bobowski, Bogdan: Plomby tekstylne z wykopalisk na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku. Łódź, 2008

Bobowski, Bogdan – Ossowski, Waldemar: Gdańskie plomby tekstylne z wyobrażeniem statków – nowe znaleziska. In: **Paner, Henryk – Fudziński, Mirosław (eds.):** XVII Sesja pomorzoznawcza. vol. 2. Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych. Gdańsk, 2013

Egan, Geoff: Cloth Seals. *London Archaeologist*, vol. 3, no. 7, 1978

Egan, Geoff: Leaden Cloth Seals. Finds Research Group 700-1700. London, 1992

Egan, Geoff: Lead cloth seals and related items in the British Museum. London, 1994

Egan, Geoff: 2010: Medieval and later trade in textiles between Belgium and England. The picture from some finds of cloth seals. In: **De Groot, Koen – Tys, Dries – Pieters, Marnix (eds.):** Exchanging Medieval Material Culture. Studies on archaeology and history presented to Frans Verhaeghe, Brussel, 2010, pp. 55–66.

Endrei Walter: Patyolat és posztó. Magvető Kiadó, Budapest, 1989

Endrei, Walter – Egan, Geoff: The Sealing of Cloth in Europe, with Special Reference to the English Evidence. *Textile History*, vol. 13, 1982

Hittinger, Dieter: Tuchplomben. Warenzeichen des späten Mittelalters und der Neuzeit aus dem nordeutschen Küstengebiet. Shaker, Aachen, 2008

Hunka, Ján: Nálezy olovených plômb na zaist'ovanie prepravovaných tovarov (14.-17. stor.) zo Slovenska. Študijné zvesti Archeologického Ústavu SAV 33, Nitra, 1999

Huszár Lajos: Merchants' seals of the 16th and 17th centuries. *Folia Archaeologica*, vol. 13, 1961

Huszár Lajos: Ólomplomba a diósgyőri várból. Megye- és Várostörténeti Közlemények, Miskolc, 1972 [A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 11.].

Janyin, Valentin: Pecsati iz novgorodskih raskopok 1951–1954. Szovjetszkaja Arheologija, 18, 1953

Kaiser, Reinhold: Imitationen von Beschau- und Warenzeichen im späten Mittelalter. Ein Mittel im Kampf um Absatz und Märkte. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 74, H. 4, 1987

- Kaiser, Reinhold:** 1988: Fälschungen von Beschauzeichen als Wirtschaftdelikte im spätmittelalterlichen Tuchgewerbe. In: Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica, München, 16. – 19. September 1986. Teil V. Fingierte Briefe, Frömmigkeit und Fälschung, Realienfälschungen. Hannover, 1988, S. 723–752.
- Kaplūnaitė, Irma – Jonaitis, Rytis:** Numizmatiniai ir sfragistiniai radiniai iš Vilniaus Rotušės aikštės. *Numizmatika*, No. 6, 2005
- Klimovszkij, Szergej:** Nahodka anglijszkaj peccatyi XVI v. v Kijeve. In: Pjataja Vszerosszijszkaja numizmatyicseskaja konferencija. Moszkva, 21–25 aprelja 1997 g. Moszkva 1997
- Kovács Gyöngyi (szerk.):** Weitschawar – Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 2002
- Kühtreiber, Thomas – Marian, Günter:** Zwei Tuchplomben von der Burgruine Schrattenstein. Ein Beitrag zum niederösterreichischen Tuchmachergewerbe im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der landesfürstlichen Stadt Tulln. *Unsere Heimat*, Bd. 71, H. 3, 2000
- Mordovin, Maxim:** A 15–17. századi textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán. In: **Varga, Máté (szerk.):** Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete. Kaposvár, 2013, 267–282. o.
- Munro, John:** Spanish merino wools and the nouvelles draperies: an industrial transformation in the late-medieval Low Countries. *Economic History Review*, vol. 58, no. 3, 2005
- Pach Zsigmond Pál:** Szürkeposztó, szúrposztó, szűr. Fejezetek a magyarországi szövőipar korai történetéből. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2003
- Posthumus, Nicolaas Wilhelmus:** De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie. I. De Middeleeuwen (veertiende tot zestiende eeuw). 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1908
- Posthumus, Nicolaas Wilhelmus:** De geschiedenis van de Leidschelakenindustrie. II. De Nieuwe Tijd (zestiende tot achttiende eeuw). 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1939
- Rodenburg, Nora M.:** 'Seal and Deal.' Cloth Production and Trade between the Netherlands and Scania during the Late Middle Ages and Early Modern Times. Master Thesis. Lund University, Lund, 2011
- Schütte, Sven:** Tuchplomben als städtische Zeichen. Das Fallbeispiel Göttingen. In: Anzeiger des Germanischen Nationalmuseum, 1993, S. 135–141.